

A tömegesedés évszázada

– A történetiszociológia új lehetőségei –

A huszadik század a felsőoktatás tömegesedésének évszázada. A magyar felsőoktatás diáklétszámának, a diplomások számának mennyiségi növekedése, átalakulása, a diplomázottak arányának korcsoportos növekedése, a nemi, társadalmi, életkori összetétel változása minden felsőoktatástörténeti mű kötelező részeleme.

A témával olyan sokan foglalkoztak, hogy feleslegesnek tűnik a növekedés fő vonalainak összefoglalása. *Ladányi* például – a korabeli statisztikai évkönyvek bázisán – arról közöl adatot, hogy a hallgatólétszám az 1891-es 8 ezerrel, az 1901-es 14 ezerre, majd az 1911-es 17 ezerre nőtt (*Ladányi*, 1969. 13. o.).

Legutóbb *Bíró Zsuzsanna Hanna* szedte össze a hallgatószámokat, így kiderül, hogy az utolsó békeév 15 ezer fős adatához képest a területileg egyharmadára, lakosságszámban felére zsugorodott országban az 1921-es adat 14 ezer, az 1931-es 16 ezer, az 1941-es 17 ezer. (Utóbbi persze ismét a megnövekedett ország adata, érdekesebb tehát, hogy az 1938-as létszám 13 ezer.) (*Bíró*, 2013) Ötéves csúszó-átlagot vizsgálva, 1903 előtt a hallgatók számának éves növekedése 5-600 fő volt, ez azt jelentette, hogy évről évre 1,05-szörösére nőtt a hallgatószám. A növekedés ezt követően mérséklődött, s hosszabb ideig évi 100 és 300 fő között maradt, ami 1,01–1,02-szeres növekedésnek felel meg. A világháború előtt ismét gyorsult a növekedés, elérve a 400 főt. A két világháború között ezzel szemben – a '20-as évek közepén – csökkenést, az évtizedfordulón szerény (1,002 és 1,012 közötti) növekedést, majd ismét csökkenést tapasztalhatunk, mely csak a területi visszacsatolások miatt fordul növekedésbe, ami azt jelenti, hogy az egymillió lakosra jutó egyetemisták/főiskolások száma csak egészen szerény mértékben nőtt. Tanulmányunk egyik feladata lesz: magyarázatot találni arra, hogy miért lassul le, áll meg a növekedés abban az időszakban, ami – a napjainkig élő közhelyek szerint – kiemelt figyelmet fordít a kultúrfölény megőrzésére, megteremtésére.

A hallgatószám 1945, és különösen 1949 után növekedésnek indul, 1953-ban éri el a 60 ezres létszámot, ahonnan azonban az évtizedfordulóra 40 ezerre esik vissza, hogy a következő évtizedben ismét megduplázódjon. 1980–1990-ben a hallgatólétszám százazres nagyságrenden stabilizálódott (*Ladányi*, 1999. 81. o.).

Tehát a dualizmus utolsó negyedszázadában összességében növekvő, a két világháború között stagnáló hallgatószámról beszélhetünk – bár az egymillió lakosra számított hallgatói létszámot tekintve ez a stagnáció magasabb szinten történt. 1945 után pedig – a hullámlás ellenére – a hallgatói létszám megháromszorozódott, azaz az egymillió lakosra eső hallgatók száma is több mint két és félszeresére nőtt. Ismeretes, hogy 1990 után – történe-

tileg még csak kevésbé elemezhető – további fellendülés történt, megduplázva a hallgató- és diplomásszámot.

Ezt a kutatások már korábban is bemutatták. Az elmúlt évek történet-szociológiai kutatásai ugyanakkor *néhány új megközelítési lehetőséget* vetnek fel, ezeket ismertetjük ebben a rövid írásban.

A szociológiai kutatások a következő adatokból indulhatnak ki a felsőoktatás tömegesedésének leírásakor:

1. a felsőoktatási végzettséggel rendelkezők korcsoportos adataiból;
2. a diplomával rendelkező értelmiségi csoportok adataiból, diplomáscsoportonként/korcsoportonként;
3. a felsőfokú intézmény hallgatójaként eltartottak adataiból;
4. az egyetemi-főiskolai hallgatóság adataiból;
5. az egyes években kiadott diplomák számával kapcsolatos adatokból.

Az 1–3. adat forrása mindenekelőtt a népszámlálás, illetve különböző időpontokban végzett, a felnőtt lakosságra reprezentatív szociológiai adatfelvételek. A két forrás nem váltja ki egymást, hiszen a népszámlálás teljessége miatt meglehetősen pontos számokat feltelezhetünk, a szociológiai felvételek esetében viszont esélyünk van arra, hogy a főiskolai és egyetemi végzettséget és a különböző életkorban szerzett iskolai végzettségeket különválasszuk, a diplomászerzők szociodemográfiai hátterét specifikáljuk.

A 4-5. adat forrása az éves államigazgatási statisztika, illetve a szociológiai felvételek, melyek részben – a régebbi korokra vonatkozóan – egyetemi beiratkozási anyakönyvek, diplomakönyvek feldolgozásával, részben minták lekérdezésével vették fel. A két adattípus egymást kiegészítő jellege itt is igaz.

A felsőfokú végzettség, a felsőoktatási diáklétszám, a diplomásszám növekedése, illetve az érintettek társadalmi összetételének kutatása – forrástani, módszertani szempontból – négy szakaszra osztható.

Az első szakasz 1850-től kb. 1880-ig tart. E szakaszt jellemzi, hogy a diáklétszámmal kapcsolatos adatok, illetve a népszámlálási diplomásadatok egyaránt bizonytalanok. Személysoros adatbázisok gyakorlatilag nem készíthetők.

A második szakasz kb. 1880-tól 1920-ig tart. Jellemzője, hogy szisztematikus és megbízható hallgatólétszám-, diplomaszám-statisztikával rendelkezünk, számos nagy diplomáscsoportra korcsoportos bontásban áll rendelkezésre népszámlálási adat. Az iskolázottsági statisztikában nincs még külön adat a felsőfokú végzettségre, de későbbi korszakban felvett korcsoportos adatok alapján végezhetünk visszavetítő becsléseket. A személysoros adatbázisok alapján a diplomászerzők etnikai, felekezeti, regionális és nemi összetételéről rendelkezünk adatokkal. A további hallgatóságról (mármint a diplomát nem kapottakról) nem rendelkezünk adatokkal, mert a beiratkozási anyakönyvek – legalábbis Budapesten – megsemmisültek. Két csoport esetében más a helyzet: az apa foglalkozására és lakóhelyére is kiterjedő adatokkal rendelkezünk a külföldi egyetemekre járók, s a kolozsvári egyetem hallgatóinak vonatkozásában. A még középiskolásként megtalált későbbi diplomások iskolai útvjáról, illetve az eltartó foglalkozási hátteréről rendelkezünk adatokkal, de ennek reprezentativitása még vizsgálatot igényel.

A harmadik szakasz 1920-tól 1949-ig tart. A hallgatói és frissdiplomás létszámadatok jó minőségűek, a népszámlálásból a felsőfokú végzettségűekre nézve korcsoportos

adat hozzáférhető. A népszámlálási adatok kielégítően tükrözik a folyamatokat, egyrészt, mert az egyetemjárás és diplomaszerezés ekkor elsősorban a húszas évek első felében járók tevékenysége, másrészt pedig, mert a felsőfokú végzettség zömében egyetemi végzettséget jelent. A hallgatókról és diplomásokról egyaránt személysoros adatokkal rendelkezünk, összetételük immár nemcsak etnikai, felekezeti, regionális és nemi szempontból írható le, hanem az iskolázási út és az eltartó foglalkozása, illetve lakóhelye szempontjából is.

A negyedik szakasz 1949-től körülbelül 1990-ig tart. A népszámlálások „felsőfokú végzettségű” kategóriája továbbra is összemossa az egyetemi és főiskolai végzettséget – ez most már jelentős adatvesztés, hiszen az utóbbi nagyságrendje megnő. A korcsoportos adatok közvetve lehetővé teszik annak becslését, mekkora azok nagyságrendje, akik nem húszas évek elején szereztek diplomát, azaz mekkora az esti és levelező képzés aránya. A hallgatók és diplomások számáról szóló adatok kielégítőek. A hallgatók szüleinek foglalkozási háttere államigazgatási adatokból, közvélemény-kutatásokból és egy sajátos, 1960 és 1980 közötti népszámlálási adatból, az eltartottsági statisztikából vizsgálható. A főiskolai és egyetemi, nappali és levelezős diplomásokat elsősorban a diákokra vonatkozó közvélemény-kutatásokból, illetve a felnőttekre vonatkozó kutatások korcsoportos adataiból becsülhetjük – utóbbi felvételek adnak lehetőséget a felekezeti összetétel becslésére is. Az etnikai háttér becslését csak jóval gyengébb minőségben végezhetjük el.

Az első korszakkal kapcsolatban nincsenek igazán új eredményeink. Bizonyos foglalkozásokra nézve vannak ugyan személysoros adatbázisok, de ezek nem korcsoportosak, tehát a felsőoktatás 1880 előtti fejlődése a részletes társadalomtörténeti vizsgálat számára egyelőre rejtve marad.

Az 1920 előtti diplomások számának becslése az 1920-as és 1930-as népszámlálási adatok segítségével

A „felsőfokú végzettségű” kategóriát a hazai népszámlálások 1920 óta tartalmazzák. (A publikált adatok sokkal részletesebbek és éppen ezért érdekesebbek, mint a korabeli külföldi népszámlálásokéi.) Ezért azt a lehetőséget, ami az érettségizettekkel kapcsolatban rendelkezésre áll – tehát, hogy össze lehet hasonlítani a Trianon előtti és a Trianon utáni adatokat, sőt a teljes egészében megmaradt vármegyékre nézve pontosan, a többségben megmaradt vármegyékre nézve megközelítőleg ki lehet azt is számolni, hogy a trianoni országterületen 1920 előtt hány érettségizett élhetett – nem lehet alkalmazni.

Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy az érettségizettek és a diplomások 1920-as és 1930-as egymáshoz viszonyított arányát – korcsoportonként – jellemzőnek ítéljük, és kiterjeszthetőnek tartjuk 1910-re is. (Az 1920-as, 1930-as adatok kiterjesztése ellen felhozható legfontosabb érv, miszerint világháborús veszteségek vannak, ez esetben nem áll meg, mert a diplomások és a teljes lakosság arányát ugyan nyilvánvalóan módosítja, hogy a diplomások – tehát a tisztek – más arányban haltak, mint az altisztek és közlegények – az érettségizettek és a diplomások viszont egyaránt tartalékos tisztek voltak.) Minthogy 1910-ből rendelkezésre áll a középiskolázottak száma és lakossági aránya korcsoportonként, tehetünk egy becslést a nagyobb országterület diplomásainak számára is.

Ezt a becslést pontosíthatjuk is, ha azt mondjuk, hogy az érettségizettek és diplomások aránya Budapesten és vidéken nyilvánvalóan különbözik. A pontosítást tehát azon a módon

végezhetjük el, hogy az előző becslésünket külön végezzük el Budapestre és a Budapesttel csökkentett országos népességre nézve.

További pontosítást igényelhet az az ellenvetés, hogy az érettségizettek és diplomások korcsoportos aránya eltérhet azokon a vidékeken, ahol több, és ahol kevesebb a nagyváros. Szerencsére a népszámlálásban rendelkezésre áll a törvényhatósági jogú városok és a megyék adata is, s ha az 1920-as és 1930-as városi adatokat az 1910-es városi adatokra alkalmazzuk, akkor a „megyék”, a „nagyvárosok” és „Budapest” külön-külön megbecsült diplomásszámának összegéből korcsoportonként összeáll a diplomások 1910-es száma és korcsoportos aránya. Persze még ezzel a becsléssel szemben is emelhetőek kifogások: egyrészt az, hogy a történelmi Erdélyben – az 1848 előtti törvények különbözősége miatt – aránytalanul kevesebb törvényhatósági jogú város alakult ki, mint az ország többi hasonló fejlettségű részén, tehát Erdély (törvényhatósági joggal nem rendelkező, de igen fejlett) szászvárosai indokolatlanul felfelé húzzák a „vidék” mint aggregátum országos átlagszámait. Másrészt viszont az, hogy az ország többi részén számos kisváros történelmi okokból önálló törvényhatósági joggal rendelkezik, tehát adataik egyrészt a nagyvárosi blokkot „lefelé” húzzák, másrészt gyöngítik a környező megye adatát, pl. olyan kisebb városok, mint Komárom, Marosvásárhely, Pancsova. Lehetséges tehát egy olyan megoldás, amely a törvényhatósági jogú városok közül néhány nagyobbak az adataiból alkotja meg a „nagyvárosi” blokkot.

Megmarad ugyanakkor az az ellenvetés, hogy az így létrejött „vidék” fogalom túl heterogén: a megyék diplomáсарányszámai erősen eltérnek egymástól, melynek egyik fő oka, hogy a törvényhatósági jogot el nem érő (tehát a környező megyébe beleszámító) városok elhelyezkedése az országban egyenetlen. A körülötte lévő megye diplomáadatait erősítik pl. olyan 30 ezresnél nagyobb városok, mint Brassó vagy Kiskunfélegyháza is, sőt a 40 ezres lakosságot már 1900-ban meghaladó, tehát Székesfehérvárnál, Sopronnál, Kassánál, Győrnél, Fiuménél is nagyobb városnak számító Újpest.

Aki a pontosságnak olyan mértékét igényli, ami e körülményt is figyelembe veszi, az egy bonyolultabb eljárást vállalhat.

Ennek első lépéseként a törvényhatóságokhoz többféle módon fejlettségi számokat rendelünk.

- 1) Az első beosztás azt mutatná, hogy 1910-ben, 1920-ban és 1930-ban hány százalékot tett ki a lakosságban a legalább négy középiskolai osztályt végzettek aránya. Ez a polgárosultságnak egy jó mutatószáma, hiszen a négy középiskolai osztályt végzetteken kívül a négy polgárit végzetteket is tartalmazza.
- 2) A második beosztás azt mutatná, hogy 1910-ben, 1920-ban és 1930-ban hány százalékot tett ki a lakosságban a legalább nyolc középiskolai osztályt végzettek aránya. Ez a középréteghez tartozásnak egy jó mutatószáma, hiszen a nyolc középiskolai osztályt végzetteken kívül a tanítókat és a felsőkereskedelmi iskolát végzetteket is tartalmazza.
- 3)-4) A harmadik és negyedik beosztás ugyanezt az adatot úgy módosítaná, hogy levonja az érettségizettek számából a nagy közszolgálati foglalkozásokhoz tartozók négy középiskolát végzettjeinek, illetve érettségizettjeinek a számát. Ugyanis abból indulhatunk ki, hogy a tanítók, a községi jegyzők számát nem az adott megye társadalmának „igénye” határozza meg, hanem a településméret, hiszen a központi állam és a nagyegyházak gondoskodtak arról, hogy valamennyire minden terület „ellátott” legyen, ez pedig – paradox módon – ahhoz vezethet, hogy egy kistelepülés megyében a 10 ezer lakosra jutó tanítók száma magasabb lehet, mint az átlagosan nagyobb (de nem fejlettebb!) településekkel rendelkező megyékben. A települések eltérő mértékű többfélekezetősége is megmozdít-

- ja az arányt, hiszen a vegyes vallású falvak nagyobb eséllyel jutnak egy második paphoz és tanítóhoz, mint a hasonló fejlettségű/hasonló méretű, egyfelekezeti települések.
- 5)–6) Az ötödik és hatodik beosztás a vidéki törvényhatóságok érettségizettjeinek számából leemeli a közlekedési tisztviselőket, hiszen a törvényhatósági jogú nagyvárosokat leszámítva nincsen tömegközlekedés – tehát a közlekedési tisztviselő valójában vasutas. De nem az egyes megyék társadalma dönti el, hány vasutas tisztviselőt tart el, hanem az ország vasúti szerkezete. Az utóbbi ugyan összefüggésben áll a fejlettséggel, de az nem determináns, hiszen távoli, fejlett városokhoz gyakran fejletlen területen át vezet vasútvonal.
- 7)–10) A hetedik-tizedik beosztás az ipari népesség, a négy középiskolát végzett ipari népesség, a nyolc középiskolát végzett ipari népesség arányai alapján állít fel skálákat.
- 11)–13) A tizenegyedik – tizenharmadik beosztás a kereskedelmi népességgel végzi el ugyanezt.
- 14) A tizenegyedik beosztás a húsz munkásnál többet alkalmazó gyárak alkalmazottainak száma alapján állít fel sorrendet, hiszen a nagyobb üzemekhez inkább tartozik olyan gazdasági adminisztráció, ami felsőfokú végzettségű szakembert igényel.

Ezeket az adatokat 1920-ból és 1930-ból összevetjük az adott népszámlálás által kimutatott diplomás-aránnyal. Ezt követően nincs más teendőnk, mint hogy azt mondjuk: *az elcsatolt területek bármely megyéjének diplomáseltartó képességét a két hozzájuk (a fenti 14 szempont alapján) leghasonlóbb, megmaradt megye diplomáseltartó képességéből meg tudjuk becsülni.* Ez pedig azt jelenti, hogy elő tudjuk állítani azt az arányszámot, ami a későbbi trianoni terület diplomásainak száma és az elcsatolt terület diplomásainak száma között 1910-ben fennállt. (Mi több, ha elég magas korrelációt találunk a 14 változóból azok között, amelyek felhasználták, és amelyek nem használták fel az iskolázottak arányát, akkor az 1890-es és az 1900-as népszámlálás foglalkozási adatai alapján is tehetünk becsléseket, annak ellenére, hogy ott még az érettségizettek száma sem áll rendelkezésre.)

Míthogy az 1920-as és 1930-as országterületen maradt megyékre az érettségizettek aránya és a diplomások aránya korcsoportos bontásban is előállítható, a diplomás népesség korcsoportos aránya az 1910-es országterületre is – minthogy az érettségizettek aránya ekkorról is korcsoportosan áll rendelkezésre – (az egyes megyék fejlettségének függvényében) megbecsülhető.

Ez az eljárás – bár kissé hosszadalmas – a történelmi Magyarország diplomásainak számát és korcsoportos arányát a későbbiekben becsülhetővé teszi.

Az 1920 előtti, a trianoni határokon később kívül kerülő diplomások arányának becslése az 1941-es népszámlálás segítségével

Tudomásom szerint, mindeztidáig kihasználatlanul maradt lehetőség rejlik az 1941-es népszámlálás egyik adatközlésében. Történész és szociológus körökben elterjedt az a nézet, hogy az 1941-es népszámlálás pusztán az 1970-es években megjelent történeti statisztikai kiadványból hozzáférhető, mert 1941 és 1945 között a háborús viszonyok, 1945 után pedig a politikai helyzet nem tette lehetővé, hogy – mint minden korábbi és későbbi népszámlálás – a felvételt követő negyed-háromnegyed évtizedben rendszeresen megjelenjen. Ennek a köztudomásnak az alapján mindenki ezeket a gondosan összeállított „zöld” köteteket használja, különös tekintettel arra, hogy bennük különös értékként rendelkezésre áll az 1949 utáni foglalkozási kategóriákra átszámított adattáblák sora is. E kiadvány azonban kilóg a népszámlálások közül, mert a mai Magyarország területére vonatkozó adatokat közöl,

míg az 1869-2011-es népszámlálási kiadványok mindegyikére jellemző, hogy a *mindenkori* országhatárterület adatait közölték.¹ A KSH azonban 1941-ben – természetesen – a négyyszer megnagyobbodott Magyarország adatait gyűjtötte, s az adatokat az 1940-es évek Statisztikai Szemléiben publikálni is kezdte. Ez pedig azt jelenti, hogy az 1941-es népszámlálás 1970-es években megjelent „zöld” kötetei csak a trianoni országhatárterület 9,3 millió lakosára eső diplomástömegről tájékoztatnak, addig az eredeti közlések egy közel 14,7 millió területre vonatkoznak. A kettő közötti különbség rendkívül fontos információkat szolgáltat ennek az ötmillió ember által lakott területnek a diplomásellátottságára nézve. A Csehszlovákiától átcsatolt területek olyan jelentős „diplomáscentrumokat” emelnek a megfigyelhetők közé, mint Komárom, Rimaszombat, Kassa, Ungvár, Munkács és Beregszász. A Romániától átcsatolt területek olyanokat, mint Máramarossziget, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Zilah, Dés, Kolozsvár, Beszterce, Marosvásárhely, Csíkszereda, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy. A Jugoszláviától elcsatolt területek pedig olyanokat, mint Zombor, Újvidék, sőt a legnagyobb trianoni területen kívüli várost, Szabadkát.

Természetesen a tengelyhatalmaknak köszönhető országyarapítás határvonalai csak az új határok kisebb részében (északkeleten, délen és délnyugaton) jelentették a történelmi határvonal elérését. Az északi határmódosítás néhány trianoni csonka vármegyét kiegészített, s újabb csonka vármegyét eredményezett. Az átcsatolt területek tehát nem alkalmasak a szlovák területekkel kapcsolatos reprezentatív számításokra, különösen, mert a nyugati szlovák régió legfontosabb városa Pozsony, illetve az északkeleti szász városok – ahol pedig sok értelmiségi élt – nem estek a határrevízió alá. A keleti adatok Észak-Erdély és Székelyföld megyéinek vizsgálatát teszik lehetővé, sőt annyiban Közép-Erdélyét is, hogy bár a két domináns közép-erdélyi megyét, Bihart és Kolozst kettévágta az 1940-es határ, az értelmiségi centrumaik önálló törvényhatósági jogú városokként elemezhetőek, s mindkettő a határ magyar oldalára került. Persze ezen adatok alapján sem becsülhető biztonságosan az egész Romániához csatolt terület, hiszen olyan diplomásokban gazdag nagyvárosok, mint Temesvár és Arad 1910-es és 1941-es adatainak összehasonlítása nem lehetséges. A „vidéki” Erdély 1910-es és 1941-es adatainak összevetése pedig a déli szász városokat tartalmazó megyék vissza nem kerülése miatt nem lehetséges.

1. táblázat Korcsoportos adatok 1941-ben

Korcsoport	1941-es Magyarország	Trianoni ország 1941-ben	Arány
25–29	17977	10 890	1,65
30–34	36604	24 664	1,48
40–44	30805	21 723	1,41
50–54	23095	15 879	1,45
60–69	11869	8 380	1,41
70 felett	5216	3 496	1,49

(Forrás: Szathmári 1943. 648. p. és 1980. évi népszámlálás 36. kötet 213-219. oldalak alapján saját számítás)

¹ Különösen érdekes e vonatkozásban, hogy sem a trianoni sokk hatása alatt született 1920-as, sem az aktív revíziós külpolitika szellemi légkörében megjelenő 1930-as népszámlálási kötetek nem élnek a lehetőséggel, hogy az elcsatolt országrészekről adatokat szerezzenek.

Az arányszámok azt mutatják, hogy miközben a teljes népességszám különbözősége a trianoni és az 1941-es terület között 1,58-szoros, addig a diplomások száma között a különbség szintje minden korcsoportra kisebb. Ez érthető is, hiszen az egész Kárpát medence diplomáscentruma, Budapest a trianoni terület adatait erősíti. Ugyanakkor két jelenség figyelemre méltó: a 70 felettiiek arány relatíve magas: ennek vélhető oka Trianon után az akkor fiatalabb – legalábbis 50 év alatti – diplomások költöztek el nagyobb számban az elcsatolt területekről, az a felettiiek kevésbé mozogtak. A 25 és 29 évesek vonatkozásában a visszacsatolt területek diplomásokban gazdagabbnak tűnnek. Ami azt jelenti, hogy az elcsatolt területek fiatal vidéki lakossága – mely már az utódállamokban szerezte a képzettségét – mindenképpen sokkal iskolázottabb, mint a trianoni ország vidéki lakossága.

E szám a napjainkban széles körű Klebelsberg-, és a sokak által képviselt Hóman-kultuszt azért némiképp szembesíti a realitásokkal.

Az 1941-es népszámlálás korcsoportos iskolázottsági adatait természetesen torzíthatja, hogy cseh területről, illetve a régi szerb és román területek felől bizonyosan volt diplomás-bevándorlás, már csak azért is, hogy – funkcionalistán fogalmazva – az új államokra fel nem esküdt magyar tisztviselőket pótolja; konfliktusos paradigmában fogalmazva, hogy az új központok – Bukarest, Prága, Belgrád – elitjei számára befolyást biztosítson. E tisztviselők egy része az 1938-1941-es visszacsatolások után önként, vagy a berendezkedő magyar közigazgatás hatására távozott. Ekkoriban jelent meg a magyar publicisztikában az „ejtőernyős” fogalom is: annak a tömeges jelenségnek a leírására szolgált, hogy a visszacsatolt területek értelmiségi pozícióit sokkal nagyobb eséllyel kapták meg a trianoni Magyarország megfelelő kapcsolati tőkével rendelkező jelöltjei, mint a helybeli magyarok. Mindez tehát egyelőre pontosan fel nem mérhető módon torzíttja a korcsoportos diplomás adatokat.

Sajnos az utódállamok népszámlálásai csak igen kevés adatot tartalmaznak. (Recansimintul: 1940: 3, 24, 27, 30)

A diplomás foglalkozást betöltők 1920 előtti számának becslése a jelenlegi területre vonatkozóan

Számos értelmiségi foglalkozásra rendelkezünk megyesoros adatokkal, s az 1890-es, 1900-as, 1910-es népszámlálásban ez durva korcsoportban is rendelkezésre áll, azaz összevethetjük a 39 év alattiakat a 40-60 év közöttiekkel. (A 60 év felettiiek adatai is rendelkezésre állnak, de ott a mortalitás bonyolítaná a becslést.)

Megvizsgálhatjuk, mely foglalkozások tekinthetők diplomás foglalkozásnak.

Megnézhetjük, hogy az 1920-as népszámlálás szerint mely foglalkozások diplomás foglalkozások, s annak alapján úgy dönthetünk, hogy ugyanazokat a csoportokat a korábbi népszámlálásban ugyanolyan arányban tekintjük diplomásnak. Ezzel a módszerrel azonban baj van: az 1920-as népszámlálás természetesen informál arról, hogy az 1910-ben ifjabb nemzedékhez tartozók nagyjából milyen mértékben lehetnek diplomások, de arról természetesen nem, hogy az 1910-ben az idősebb nemzedékhez tartozók milyen arányban azok, hiszen ők 1920-ra már jórészt meghaltak. Tehát éppen a korcsoportok összehasonlítását lenne bajos elvégezni.

Bizonyos értelmiségi foglalkozások esetében elmondhatjuk, hogy az adott értelmiségi foglalkozáshoz tartozók korcsoportos száma jól informál az évtizedekkel korábbi képzé-

si nagyságrendekről. Tipikusan ilyen lenne az orvosi és a mérnöki pálya. Csakhogy épp e pályák vonatkozásában a népszámlálásból fel nem becsülhető mértékű diploma-importról is szó van: a mérnökök vonatkozásában felnőttkorban bevándorolt külföldi személyekről is, az orvosok esetében viszont a hazai születésűek tömeges külföldi képzéséről. Ennek a nagyságrendjét a népszámlálásból nem tudjuk megítélni, viszont ma már léteznek nagy személyi adatbázisok. A működő orvosok listáját – a személynév és születési év azonossága alapján – összevethetjük a Karády-Nastase-féle kolozsvári orvostanhallgató-listával, illetve a Karády-Nagy-féle budapesti orvosdiplomás listával. Ennek alapján – korcsoportonként – megbecsülhető azoknak az orvosoknak a száma, akik itthon, és akik külföldön szereztek diplomájukat. Ha azonban a Szögi-féle külföldön beiratkozott diákok adattárával összevetjük a hazai diplomás és hallgatói névsorokat, világossá válik, hogy igen sokan mindkét helyen szerepelnek. Azaz a magyarországi diplomászerzők jelentős része néhány félévet külföldön töltött. Azaz bármely év orvosdiplomásainak száma lemorzsolódás esetén sem az előző félévekben beiratkozott hallgatók számának egynyolcada (nyolc féléves az orvosképzés), hanem annál rendre több.

Sok kérdést vet fel a bölcsészképzés, jogászképzés és a foglalkozások korcsoportos adatainak összekapcsolása. A bölcsészkar diplomásai nem szükségképpen lettek középiskolai tanárok – erre már csak azért sem számíthattak, mert a középiskolai tanárok munkáltatói piacát minden más értelmiségi foglalkozásnál nagyobb mértékben dominálták a szerzetesrendek, illetve a protestáns egyházak. Ez pedig azt jelenti, hogy a – saját középiskolát 1919 előtt nem működtető – zsidók kisebb mértékben léphettek középiskolai tanári pályára (Biró, 2013). A középiskolai tanárok korcsoportos száma tehát nem jól informál a bölcsészkar tömegesedéséről.

Más természetű a probléma a jogászoknál. A jogászok jelentős része közigazgatási tisztviselőként helyezkedett el, viszont a népszámlálás nem tartja számon külön táblában azokat a közigazgatási foglalkozásokat, melyeket zömében diplomások töltenek be. A többi diplomás-jogász foglalkozásra mégis érdemes rápillantanunk, hiszen a legnagyobb diplomaágról van szó.

Az 1873 és 1890 között diplomázott nemzedékben (ha a nemzedéket 15 év hosszúságúnak tekintjük) egy évre 74 bíró jut; a húsz évvel idősebb nemzedékben 64. Ez, a mortalitást is kalkulálva akár azt is jelentheti, hogy a „bíróképzésben” nincsen növekedés. (1920-as népszámlálás 170. p.) Az ügyészeknél a két szám 9,5, illetve 3,6. Ez ugyan komoly növekedés, de az abszolút szám olyan kicsi, hogy a jogászképzés-történet egészére nem hordoz komoly információt. Az ügyvédek vonatkozásában mindkét szám 116, tehát – ha mortalitást is kalkulálunk – még csökkenés is lenne. Természetesen az ügyvédek számát ki kell egészítenünk az ügyvédbojtárokéval. Ez az idősebbek számát gyakorlatilag változatlanul hagyja, a fiatalabb nemzedékét viszont majdnem duplájára emeli. Tehát az ügyvédképzés vonatkozásában duplázódásról beszélhetünk.

A legnagyobb diplomáságazat, a jogászok számának növekedése elsősorban az ügyvédek számának növekedését jelenti. Nemcsak arról van tehát szó, hogy a közigazgatási apparátus mértéktelenül megnövekedett – ahogyan ezt a dualista kori kormányok korabeli kritikusai, s nyomukban a történetírás – oly szívesen hangsúlyozza, hanem arról is, hogy modern társadalomhoz illő módon mind kevesebb dolog dőlt el pusztán szokásszerűségi alapon, vagy a nyers erő bázisán – a vitákat mindinkább peres úton döntötték el –, azaz az ügyvédségnek piaca lett.

Hasonló számításokat végezhetünk a többi diplomás vagy részben diplomás csoportra is.

A diplomások 1920 előtti száma a jelenlegi országterületen

Tételezzük fel, hogy a diplomás népesség 1920-as népszámlálás által konstataált életkori összetétele jól informál a 10-20-30 évvel korábbi viszonyokról is. Azaz az első világháborúval és az ország összeomlásával kapcsolatos óriási népmozgás nem annyira életkorspecifikus, hogy jelentősen eltorzíthassa a diplomások számát.

Tételezzük fel továbbá, hogy a diplomásokat jellemző mortalitás az első világháború előtt hasonlós a következő évtizedekéhez.

2. táblázat Az egyes kohorszokhoz tartozó diplomások számának csökkenése 1930 és 1941 között

		Férfiak		Nők	
1930-as életkor	1941-es életkor	Csökkenés évtizedenként	Csökkenés a 30-34 éves állapothoz képest	Csökkenés évtizedenként	Csökkenés a 30-34 éves állapothoz képest
30–34	40–44	0,84	0,84	0,93	0,93
40–44	50–54	0,77	0,65	0,90	0,84
50–54	60–64	0,69	0,45	0,80	0,67
60–64	70–74	0,49	0,22	0,66	0,44

3. táblázat A 25-30 éves diplomások számának becslése 1880-1910-re

Születési idő	25-30 éves kor melyik népszámlálás idejére esett	Életben lévő diplomás férfiak száma 1920-ban	Kalkulált fogyás reciprokával emelt létszám	Életben lévő diplomás nők száma 1920-ban	Kalkulált fogyás reciprokával emelt létszám
1883+-2 év	1910	10 391	11 295	689	714
1873+-2 év	1900	6 324	8 489	306	346
1863+-2 év	1890	4 604	8 371	187	248
1853+-2 év	1880	2 539	7 579	78	140

Az egyes korcsoportok „eredeti” diplomásszámát tehát úgy kapjuk meg, hogyha az 1920-ban az egyes életkorokban megfigyelt diplomáscsoportokat a feltételezhető halandóság mértékében – annak reciprokával szorozva – megnöveljük. A magyar halandósági statisztika sajnos nem tájékoztat arról, hogy az egy-egy korhorszhoz tartozó diplomások száma az életkor előrehaladásával mennyivel csökken. „Az egyes kohorszokhoz tartozó diplomások számának csökkenése 1930 és 1941 között” című táblázatból (mely az 1941-es népszámlálás jelenlegi országterületre korlátozott adatait tartalmazza) mégis nyerhetünk bizonyos számadatokat arról, hogy évtizedről évtizedre mennyit csökken az egy kohorszhoz tartozó diplomások száma. Ezt a csökkenést vetítjük vissza 1920 előtti. (Vannak persze itt nem részletezhető torzító körülmények, pl. maga a világháború...)

Pontos számokhoz épp ezért nem juthatunk, „Az egyes korábbi népszámlálások időpontjára kikalkulált diplomásszám” című táblázat adatait csak ezres nagyságrendben lehet figyelembe venni. Azt tudjuk tehát megbecsülni, hogy az egyes születési csoportok ezres

nagyságrendben hány diplomást termelnek. Abban az esetben természetesen, ha azt gondoljuk, hogy az egyes évtizedekben nem változott érdemben a diplomázás átlagéletkora. Ennek az előfeltételnek az ellenőrzésére a népszámlálás iskolai végzettségi, korcsoportos adatai nem alkalmasak, ezért az egyetemi adatokhoz kell nyúlnunk – Karády Viktorral közösen végzett egyetemi anyakönyvi felvételeink az első pillantásra megerősítik ezt a lehetőséget.

Ezen belül nehezebb a helyzet a nők esetében. Ugyanis az 1920-as népszámlálás tanúsága szerint nagyszámban vannak olyan diplomás nők, akiknek fiatal korában még nem volt lehetséges az érettségizés, sem a diplomaszerezés. (Az érettségizettek vonatkozásában az 1910-es népszámlálási adat megtévesztő, mert a „nyolc középiskolai osztályt végzett” kategóriába a hatosztályos lányiskolát végzetteket is besorolták...) Az 1920-ban 50 évnél idősebb diplomás nőkről már mindenképpen elmondhatjuk: vagy külföldön, vagy mindenképpen a „normál” kornál idősebben szereztek diplomát. Míg a 30 évnél idősebb férfi diplomások között az 50 év feletti diplomások aránya 31% volt, ugyanez az arány a nőknél pusztán 19%.

Célszerűbb tehát úgy fogalmazni, hogy az 1850 körül született férfiaknál évente ezer, az 1860 körül születetteknél 1200, az 1870 körül születetteknél 1500, az 1880 körül születetteknél 2000 diplomással számolhatunk évente. Ez nagyságrendileg ugyanazt a növekedést igazolja a diplomások oldaláról, melyet a tanulmány elején a hallgatószámmal kapcsolatban említettünk.

A hallgatóság összetétele 1920 előtt és után

Személysoros adatbázisaink a felekezeti, etnikai és regionális háttérre vonatkozó adatokat nyújtanak, s az elemszám – a teológiák kivételével – gyakorlatilag minden felsőoktatási intézményre nézve lehetővé teszi, hogy az 1900 előtti, 1900 és 1910 közötti, illetve 1910 és 1918 közötti állapotokat külön vizsgáljuk. Ez pedig a létszámváltozás és a társadalmi összetétel változása közötti összefüggést teszi leírhatóvá. A két háború közötti és az 1945 és 1949 közötti időszakra nézve pedig ezen adatok mellett az apára, eltartóra vonatkozó adatok is adóttak.²

A felsőfokú végzettségűek száma és aránya 1920 után

Ahogy korábban említettük, a felsőoktatás tömegesedését jelző különféle statisztikai jelzőszámok közül 1920 óta rendelkezésre áll a felsőfokú végzettségűek száma és aránya. Helytakarékosan oknál fogva most egyszerre közöljük a harmadik és negyedik korszakot jellemző adatokat.

² Forrás: <http://elites08.uni.hu>

4. táblázat Az iskolázottsági piramis közepe és csúcsa az elmúlt évszázadban

	Nyolc évfolyam (tehát négy középiskola, vagy nyolc általános)	Érettségi	Felsőfokú végzettség
1920	9,0	2,9	1,0
1930	11,1	3,7	1,1
1941	12,9	3,3	1,1
1949	18,1	4,5	1,2
1960	28,6	7,0	1,9
1970	45,9	12,6	3,2
1980	59,1	19,7	5,1
1990	68,8	23,8	7,6
2001	79,9	32,5	9,8
2011	87,6	43,1	15,5

(2011-s népszámlálás)

A tömegesedés azt jelenti, hogy 2000-ben olyan gyakori a felsőfokú végzettség, mint az első világháború után a nyolc osztályos (tehát polgári iskolai vagy alsó középiskolai) végzettség volt. A társadalom legiskolázottabb tizede 1920-ban még csak négy középiskolát végzett, negyvenöt évvel később már érettségizett, újabb 35 évvel később pedig már diplomával rendelkezett.

A felsőfokú végzettségűek aránya a társadalomban 1949-ig évtizedenként csak kismértékben – évtizedenként legfeljebb 1,1-szeresére – növekedett, majd ezt követően évtizedről évtizedre több mint másfélszeresére nőtt. Még az 1990 és 2001 közötti lassabb növekedés is 1,29-szeres, majd – noha a telítődés felé tartó görbék fő szabályként laposodni szoktak – az utóbbi évtizedben ismét több mint másfélszeres. 1920 és 2000 között a diplomások aránya megtízszereződött, 2011-re tizenötszörösére nőtt. Ennek az elképesztő mértékű növekedésnek – illetve a korszak elején a növekedés szerény mértékének – összetevőiről lesz szó a továbbiakban.

A növekedéshiány és a növekedés fő faktora: a nők lehetőségei

1920-ban a diplomások elsöprő többsége férfi. Míg Európa más pontjain már több évtizede képeztek nőket – tehát a külföldi tanulásnak a magyar középrétegek számára sem volt akadálya, az első magyar orvosnő pl. már 1879-ben diplomázott –, addig Magyarországon csak az 1890-es évek óta engedték a lányok egyetemre lépését. Az első világháború négyféle módon is kihatott a nők diplomaszerezésére.

1. Egyrészt anyagilag megroppantotta a középosztályt, így annak lányai számára a tanulás immár nem annyira intellektuális ambíció, mint kenyérkereseti kérdés lett.
2. Másrészt az értelmiségi férfiak, mindenekelőtt a tanárok frontra kerülésével hirtelen pozíciókat nyitott a már diplomás nők számára. Ez pedig – éppen az akkor már leánygimnáziumokat látogató diáknépeség és szüleik számára – vonzó példaként szolgálhatott.
3. Harmadrészt a világháborús embervesztések hamar belátható következményeként csökkent a nősülni kívánó értelmiségi férfiak száma, ez pedig a diplomás családok státuszmegőrzést ambicionáló lányai számára a státuszmegőrzés hagyományos (tehát meg-

felelő férj révén történő) útja mellett mind kívánatosabbá tette az önálló státuszmegőrzés lehetőségét, azaz a diplomaszerezést, a diplomás életutat.

4. Negyedrészt elmélyült és a társadalmi-politikai élet fő konfliktusává vált a politikai katolicizmus és a radikális-szocialista értelmiség ellentéte. Utóbbi csoport számára a feminizmus, a nők bevonása a nyilvános térbe elvi kérdéssé vált, melynek alapján az ehhez az oldalhoz tartozó, magukat ide pozicionáló családok számára lányuk egyetemre járatása akkor is fontossá vált, ha egyébként – egyéni habituális okoknál fogva – nem is ambicionálták volna azt. De a politikai katolicizmus erősödése a radikális-szocialista oldallal nem rokonszenvező, de a politikai katolicizmussal való – kormánypárti, rendszerhű alapon álló – szembehelyezkedést fontosnak tartó protestáns (mindenekelőtt evangélikus) középosztály számára is kívánatosabbá tette a lányok taníttatását. A női tanulás összekötődése a radikalizmussal és szocializmussal ugyanakkor egyre valószínűbbé tette, hogy a lányiskolák tanári kara a klerikális konzervatív oldal számára nem kívánatos elemekkel töltődik fel. Így a klerikális konzervatív oldal is szorgalmazni kezdte, hogy a keresztény-konzervatív családok is taníttassák lányaikat.³

Minthogy a magyar felsőoktatást domináló és a társadalom hatalmi struktúrájának gerincét alkotó jogászképzésbe és a gazdaság elitpozícióit domináló műegyetemre nem léphettek hölgyek, a nők részvétele a nagyobb szakmák közül a közgazdasági, orvosi és a bölcsészkar létszámára lehetett befolyással, de míg az előbbi kettőnek a tizedét, utóbbinak majd felét tették ki a nők. Az 1924/25-ös tanév 1458 nőhallgatójából 578-an bölcsészek, 367-en orvosok és 114-en közgazdászok voltak. Ezek a számok nagyon kicsik ahhoz képest, hogy 14424 férfi iratkozott be, s közülük 4238-an jogászként. *A felsőfokú végzettségűek számának csekély növekedését tehát a jogászképzés által dominált felsőoktatás viszonyai között a nőkre vonatkozó formális tilalom is fenntartotta.*

A második világháborúban nemcsak érvényesültek mindazok a hatások, amelyeket az első kapcsán megemlítettünk, de a nőoktatással kapcsolatos politikai összefüggések még markánsabbak voltak: a világháború után a régi rendszer összeomlott, s azok kerültek kormányra, akik már korábban is szorgalmazták a nők felsőoktatási egyenjogúságát.⁴ A nemzetközi kontextus is erősebben támogatta a nők diplomássá válását, mint az első világháború után, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatalmai kevés dologban egyeztek meg, de ezek közé tartozott, hogy a nők felsőoktatási korlátozását egyértelműen helytelenítették.

Mindennek eredményeképpen 1946-tól a teljes felsőoktatás megnyílt a nők számára is.

A két háború közötti csekély növekedés egyik oka, a nők felsőoktatási korlátozottsága tehát megszűnt. Ez mindenképpen erős létszámnövekedéshez vezetett.

³ 1918 őszén Tormay Cecil által megalapított Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége

⁴ A két háború közötti parlament egyetlen nőképviseelője a szociáldemokrata Kéthly Anna szakterületét tekintve éppen oktatáspolitikával foglalkozott –, s 1945-ben pártján belül is megerősödve került a parlamentbe. (B. Kádár, 2009)

5. táblázat A 25–30 éves felsőfokú végzettségű férfiak és nők száma

	Férfi	Nő	A nők aránya
1920	10 323	1 362	11,7%
1930	10 745	1 482	12,1%
1941	8 789	2 101	19,3%
1949	7 761	2 182	21,9%
1960	22 083	9 371	29,8%
1970	29 893	24 460	45,0%
1980	40 965	46 366	53,1%
1990	35 117	48 220	57,9%
2001	48 842	67 357	58,0%
2011	64 728	106 385	62,2%

(2011-es népszámlálás)⁵

Az 1945 utáni gazdasági és társadalmi élet több olyan szférát is kitágított, mely iskolázott nők számára kínálkozott karrierterepül. Ezek közé tartozott egyrészt magának a (diplomás nők foglalkoztatásában korábban is nagy szerepet játszó) iskolarendszernek a kiterjedése, másrészt az állami bürokrácia létszámának megnövekedése. Utóbbi jelenség azért fontos, mert megnövekszik a beosztottak nélküli, illetve jelentős hatalommal nem járó, szerény jövedelemmel járó diplomás pozíciók aránya, melyet a férfiak mindig is szívesebben engedtek át nőknek. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya erősen visszaszorult, előbb az iparral, majd a kereskedelemmel szemben – ez az eltolódás is a női munkától legtávolabbi szférától, a női munkához legközelebbi szféráig vezetett. A kiskereskedelem, a kisipar – elsősorban ideológiai és társadalompolitikai célok áldozatául esvén – jórészt átadta helyét a szövetkezeti és állami szektornak, a nagyobb gazdasági egységek nagyobb gazdasági bürokráciát „igényeltek”; e jellegzetes gazdasági irodai munka már a két világháború között női munka volt, akkor zömében felsőkereskedelmet végzett lányok látták el.

Azaz nem egyszerűen arról van szó, hogy a lehetőségekkel élve a nők benyomultak a korábban a férfiak által dominált pályákra (pl. a jogra), hanem arról is, hogy ettől függetlenül megnövekedett azoknak a pozícióknak az aránya, amelyet korábban is nagyobb arányban töltöttek be nők.

A növekedéshiány fő faktora: a numerus clausus

Az 1920 előtti növekedési tendenciák az egyetemisták, illetve a leendő diplomások számának rendkívüli növekedését vetítették előre. A kiegyezés utáni évtizedek bármely időpontjában született férfiakról elmondhatjuk, hogy kb. másfélszer akkora esélye volt arra, hogy egyetemi diplomát szerezzen, mint egy tíz évvel korábban születettnek. Ez a növekedés természetesen nem egyenletesen érinti az egyes felekezeti csoportokat.

⁵ Minden 1949 utáni népszámlálás közli a korábbi népszámlálások adatait is. Lásd pl. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orosz_2011.pdf, 58.p.

A növekedés egyik nagy tényezője a zsidók számának és arányának növekedése valamennyi felsőfokú képzési ágban (Karády, 2012). Az egyetemre járókról az országos és fővárosi statisztika alapján vagy azt tudjuk megmondani, hogy milyen felekezeti összetételűek, vagy pedig azt, hogy milyen a szüleik foglalkozási összetétele, a kettő kombinációjával nem rendelkezünk. Ráadásul a budapesti egyetem beiratkozási anyakönyvei 1918 előttre nézve elpusztultak. Ugyanakkor, hogyha kísérletet teszünk arra, hogy a középiskolai anyakönyvi adatok alapján az egyetemre, főiskolára járók szociológiai beazonosítását elvégezzük, arra a következtetésre juthatunk, hogy a zsidó kispolgárság – a legfelsőbb polgári iskolai végzettségűek, kereskedők, iparosok – egyre növekvő arányban járatta egyetemre gyerekeit.

Mármost ez a zsidó kispolgárság – létszámában – rendkívüli mértékben megnövekedett. Ha a hallgatók apáinak nemzedékéhez tartozó, minimum négy polgárit vagy a négy középiskolát végzettként számát tekintjük kiindulópontnak, akkor a zsidó egyetemi hallgatók számának 1920 után nem alacsonyabbnak, hanem magasabbnak kellene lennie, mint 1910-ben. Mivel a szekularizációt a világi egyetemi tanulás tolóerejének tekintjük, s a történelmi Magyarországon nagyobb arányban éltek haszid, illetve ortodox csoportok, a maradék zsidóság „egyetemi hallgató kibocsájtó potenciálja” növekedett. Ha a jó tanulmányi eredményű középiskolások számát tekintjük az egyetemi hallgatószám forrásának, szintén a zsidó egyetemisták számának növekedését várhatnánk.

A numerus clausus, amikor korlátozta a zsidók arányát az egyetemen, egyben véget vetett az expanciónak is, hiszen egyszerűen nem volt elegendő középiskolát végzett és egyetemre járást ambicionáló fiatalember ahhoz, hogy a diplomáslétszám növekedjen. Ennek világos bizonyítéka, hogy a vidéki egyetemek a huszas években azért nem tartották be a numerus clausus zsidóellenes cikkelyét, mert ha betartják, egyszerűen nem tudták volna feltölteni a miniszteri rendeletben engedélyezett keretszámot: ez pedig intézményi létüket súlyosan megingatta volna.

A numerus clausus és a zsidók tanulását korlátozó rendeletek eltörlése után – 1945-1948-ban – megnövekszik ugyan az egyetemre beiratkozó zsidó vallású – és felekezeti hovatartozását megnevezni nem kívánó, életkora alapján vélhetően korábbi meghíúsult tanulmányokat pótolni kívánó – hallgatók aránya, de a holokauszt következtében töredékre zuhant lélekszámú zsidóság a felsőoktatási létszám érdemi megnövelésében már nem játszott szerepet.

A növekedéshiány és a növekedés harmadik fő oka: az iskolaszervezet

Ha belátjuk, hogy a Horthy-korszak növekedéshiánya egyik fő oka a felsőoktatásba lépést ambicionáló keresztény diákok hiánya volt, akkor az is könnyedén belátható, hogy az iskolázottsági piramis közepét jelentő felső-középiskolázással kapcsolatos politika jelenti a felsőoktatás merítési bázisa szűkösségének fő okát. A századforduló tantervpolitikája a szélesebb tömegek számára belátható polgári iskola és a reáliskola között átjárhatóságot teremtett. Ez némi esélyt jelentett arra, hogy a polgári iskolát elvégzők néhány százaléka főreáliskolában folytassa tanulmányait, s a főreáliskolai érettségivel beiratkozzon a műegyetemre, vagy akár a bölcsészkar természettudományi szakjainak valamelyikére. Egy egyébként komplett reáliskolai érettségi birtokában – gyakran egy évvel később – sokan latin érettségit is tettek valamelyik gimnáziumban, ettől kezdve pedig a felsőoktatás valamennyi szektora nyitva állt előttük. A polgári iskola és a reáliskola közötti átjárhatóság már az 1920-as években csökkent, a 20-as évek második felében pedig csökkent a főreáliskolák

száma is. A már alsó tagozatában is latint tanító reálgymnáziumok – melyekké a reáliskolák jórészt átalakultak – ötödik osztályai pedig sokkal kevésbé jelentettek vonzó továbbtanulási lehetőséget a polgáristák számára. Az 1934-es középiskolai törvény pedig egyszerűen megszüntette a reáliskolát mint iskolatípust. Ez az iskolaszervezeti átalakulás a potenciálisan felfelé tartó társadalmi rétegek iskolája, a polgári iskola elől gyakorlatilag elzárta az érettséghez vezető felső középiskolai osztályokat.

Az iskolaszervezet 1945-ös reformja megnyitotta az utat a polgári iskolákból létrejött általános iskolai felső tagozatok diákjai számára az immár négy osztályos gymnáziumba, ami viszont törvényszerűen vezetett az egyetemek felé. Az egyetemi rendszer 1945 utáni növekedésének előfeltétele tehát az általános iskola létrejötte volt.

A felsőoktatás új közönsége 1945 után

A felsőoktatás „új” közönségével kapcsolatban az arányok változását nem könnyű mérni.

Ismeretes, hogy a hatvanas évek elejéig származás szerinti kvóták voltak, s később is több motiváció torzíthatta azt, hogy egy személy eltartójának foglalkozását miképpen rögzítette a felsőoktatási intézményi statisztika.

Létezik azonban egy forrás, amelyet mindeztől még nem aknázott ki a kutatás. Az 1960., 1970. és 1980. évi népszámlálás során megkérdezték az állampolgárokat, hogy az általuk eltartott személyek között hány általános iskolában, középiskolában, szakmunkásképzőben és felsőfokú intézményben tanuló eltartott személy van.

Ennek az adatnak egyszerűen nincs hol torzulnia, hiszen a dolgozókat a népszámlálási statisztika valamiképpen besorolja szellemi, fizikai, önálló, illetve önállókat és szervezetkezeti tagokat segítő kategóriába. E besorolás lehet önkényes vagy érdekevezérelt, valamiképpen torzított, de arra semmilyen lehetőség nincs, hogy a besorolás a szerint változzon, hogy a megkérdezett személy által eltartott személy egyetemista és főiskolás-e, vagy általános iskolás. Feltételezve, hogy általános iskolába nagyjából mindenki jár, az egyes foglalkozási csoportok megoszlása az általános iskolások eltartói között jelentené azt a (virtuális) megoszlást, ahogyan a felsőfokú intézményekbe járóknak meg kellene oszlania, ha a felsőfokú intézménybe kerülés nem lenne társadalmilag szisztematikus. Az ettől való eltérés csökkenése, illetve növekedése mutatja, mikor milyen irányba változik a felsőoktatás közönsége.

A tömegesedés legelső pillantásra a következő számból tűnik ki: 1960-ban 28020 eltartott személy van a felsőoktatásban, 1970-ben már 59552, 1980-ban pedig 70823. Az 1960-1970-es évtizedben tehát 2,1-szeresére, a következő évtizedben további 1,2-szeresére nőtt ez a szám. Ebben a két évtizedben tehát több mint kétszeresére nőtt a felsőoktatásban tanulóként eltartottak száma.

Ezen belül is egyértelműen új közönségnek tekinthetők a nem szellemi dolgozók gyerekei, akik 15 ezerről előbb 27 ezerre, majd 33 ezerre növelték számukat.

1960-ban több mint tízszeresen alulreprezentált csoport a mezőgazdasági önállók segítőinek lánygyermekai és a mezőgazdasági szervezetekben dolgozók segítőinek fiai. 0,15 alatti reprezentációval a mezőgazdasági fizikaiak lányai, a mezőgazdasági önállók segítőinek fiai rendelkeznek. A 0,15 és 0,2 közötti sávban már a városi csoportok is felbukkannak, az ipari munkások, a parasztok lányai mellett a mezőgazdasági szervezetekben segítőik lányai tartoznak ide.

6. táblázat: Eltartott felsőoktatási hallgatók nemenként, az eltartó társadalmi státusza szerint

	Eltartott felsőoktatási hallgatók száma (N)			Létszámnövekedés 10-20 év alatt		
	w	1970	1980	1960-1970	1970-1980	1960-1980
LÁNYOK						
ipar/fizikai/	1416	3649	6434	2,6	1,8	4,5
ipar/szellemi/	1088	4064	5394	3,7	1,3	5,0
ipar/önálló, segítő/	286	551	456	1,9	0,8	1,6
mezőgazdasági/fizikai/	723	2491	3688	3,4	1,5	5,1
mezőgazdasági/szöv. segítő/	4	2	0			
mezőgazdasági/szellemi/	207	1199	1473	5,8	1,2	7,1
mezőgazdasági/önálló/	664	125	99	0,2	0,8	0,1
mezőgazdasági/önálló segítője/	6	3	1			
mezőgazdasági/kisegítő gazd.-ban segítő/	0	1	0			
egyéb/fizikai/	1733	4444	5159	2,6	1,2	3,0
egyéb/szellemi/	3642	9216	11495	2,5	1,2	3,2
egyéb/önálló, segítő/	69	161	167	2,3	1,0	2,4
FÉRŐK						
ipar/fizikai/	2487	4213	6344	1,7	1,5	2,6
ipar/szellemi/	1818	5220	5801	2,9	1,1	3,2
ipar/önálló, segítő/	494	699	426	1,4	0,6	0,9
mezőgazdasági/fizikai/	1624	3490	3499	2,1	1,0	2,2
mezőgazdasági/szöv. segítő/	1	2	1			
mezőgazdasági/szellemi/	374	1546	1581	4,1	1,0	4,2
mezőgazdasági/önálló/	1612	195	152	0,1	0,8	0,1
mezőgazdasági/önálló segítője/	13	1				
mezőgazdasági/kisegítő gazd.-ban segítő/	2	1				
egyéb/fizikai/	3765	6741	5903	1,8	0,9	1,6
egyéb/szellemi/	5871	11272	12543	1,9	1,1	2,1
egyéb/önálló, segítő/	121	266	207	2,2	0,8	1,7
Összesen	28020	59552	70823	2,1	1,2	2,5

A két évtizedben a 2,5-szeres növekedés elsősorban a felsőbb csoportok javára történt. Az eredetileg is nagy létszámú csoportok között a tercier szektor szellemi alkalmazottainak lányai megháromszorozták, a fiai megkétszerezték létszámukat. Látványos növekedés jellemezte az ipari és agrárszférában dolgozók lányainak részvételét.

A „később diplomázás” az egyes nemzedékek felsőfokú iskolázottságában

A felsőoktatásba kerülés „királyi útja” az 1850-es évek óta, amikor az Entwurf bevezette az érettségivel végződő standard középiskolázást, többé-kevésbé az, hogy a 18 vagy évesítés esetén 19, legfeljebb húsz éves korukban érettségit szerző diákok azonnal egyetemre, főiskolára mennek, s a felsőoktatási intézményt az arra rendelt idő alatt, vagy legfeljebb egy év elvesztésével elvégzik. Akárhogy is, a „királyi úton” végzők 25 éves korukra már diplomával rendelkeznek. Épp ezért az egymást követő nemzedékek 25–30 éveseinek diplomával rendelkező aránya minden más statisztikai adathoz képest biztosan mutatja a felsőoktatás életkorát tekintve „hagyományos” közönségének növekedését.

7. táblázat Az egyetemi, főiskolai stb. oklevéllel rendelkező népesség száma és megoszlása a 25–30 éves korcsoportban, valamint a megfelelő korúak százalékában, nemenként

	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfiak fölénye
			megoszlás, százalék		a megfelelő korúak százalékában		
1920	10 323	1 362	15,2	24,5	3,6	0,4	9,00
1930	10 745	1 482	14,0	17,8	2,9	0,4	7,25
1941	8 789	2 101	11,7	17,8	2,3	0,5	4,60
1949	7 761	2 182	10,0	14,0	2,1	0,5	4,20
1960	22 083	9 371	16,9	24,0	6,2	2,5	2,48
1970	29 893	24 460	14,8	26,6	8,1	6,7	1,21
1980	40 965	46 366	14,1	23,9	9,1	10,6	0,86
1990	35 117	48 220	9,2	14,2	11,2	15,7	0,71
2001	48 842	67 357	10,5	14,3	12,2	17,4	0,70
2011	64 728	106 385	10,3	13,1	20,9	35,3	0,59

A harmadik és negyedik oszlop azt a ritkábban elemzett számot mutatja, hogy a fiatal diplomások mekkora részét teszik ki a teljes diplomás népességnek. Jól látható, hogy a fiatal diplomás népesség különösen 1960 és 1980 között hatott ki látványosan a diplomástársadalomra, hiszen ebben az időben minden hatodik-hetedik diplomás férfi és minden negyedik diplomás nő fiatal volt.

Ugyanebben a három évtizedben a férfiak egykori roppant fölénye a diplomások számában elolvad. Bármely időpontra igaz természetesen, hogy a lányok hamarabb szerzik meg a diplomát, ezért a 30–34 éves korosztályt vizsgálva a férfiak fölénye kicsit nagyobb, illetve hátránya kicsit kisebb, de ez a tendencián nem változtat.

A „királyi úton” kívüli, azaz 25 év feletti diplomázás nagyságrendjét úgy ítéltük meg leginkább, hogy kísérletet teszünk arra, hogy megállapítsuk, mennyit nő egy-egy születési csoportban a felsőfokot végzettek aránya a „normál kor”, azaz a 25–29 éves korosztály, és harminc év múlva az 55–59 éves korosztályok között.

8. táblázat Az x időpontban 25–29 éves diplomás népesség és az x+30 időpontban 30 évvel idősebb diplomás népesség számának összevetése

	1920+30 év	1930+30 év	1941+30 év	1949+30 év	1960+30 év	1970+30 év	1980+30 év
FÉRFIAK							
1893+-2	0,66	0,54					
1903+-2		0,95	0,81				
1913+-2			1,69	1,07			
1923+-2				2,88	1,19		
1933+-2					1,54	0,94	
1943+-2						1,55	1,09
1953+-2							1,39
NŐK							
1893+-2	0,78	0,77					
1903+-2		1,30	1,20				
1913+-2			1,84	1,25			
1923+-2				2,75	1,65		
1933+-2					1,69	1,13	
1943+-2						1,57	1,34
1953+-2							1,50

Az 1890-es évek elején született diplomás férfiak létszáma az 1920-at követő három évtizedben (nemcsak a természetes mortalitás, de a holokauszt, a világháborús pusztítás és az emigráció következtében is) 0,66-ára esett vissza, tehát – egyszerűbben szólva – 27 éves és 57 éves koruk között egyharmaduk vélhetően meghalt, s mivel a felnőttképzésnek e nemzedékben nincs nagy jelentősége, a kiesettek nem is pótlódtak az alsóbb iskolázási csoportokból. (A mellette lévő 0,54-es szám azt mutatja, hogy a tíz évvel később megfigyelt – tehát 37 éves – diplomásoknak 67 éves korukra alig több mint fele van életben. Az 56 és 67 év közötti csökkenés már a természetes mortalitás rovására írható.)

Az 1900-as évek elején születettek közül az 57 éves korban megfigyelt szám a 27 évesen megfigyelt számot majdnem eléri. Tíz év alatt nem javulhatott ennyit a diplomások várható élettartama, tehát ez azt jelenti, hogy e nemzedékben már voltak, akik nem a klasszikus korban szereztek felsőfokú végzettséget.

Óriási az ugrás az 1910-es évek elején születetteknél, itt az 1941-ben megfigyelt 27 éves diplomásszám harminc év alatt 1,7 szerezre nőtt. Ha a mortalitás ugyanakkora, mint húsz évvel korábban, akkor az 1910-es évek elején született diplomás férfiaknak a többsége 30 éves kora után szerezte a diplomáját. A feltehetően levelező vagy esti képzésben szerzett diplomák aránya a legnagyobb az 1920-as évek elején születetteknél – e nemzedékben a férfiak kétharmada szerezte 30 évesnél idősebben diplomáját. Ennél a nemzedéknél tehát a nem királyi út nem másodlagos kiegészítője a királyi útnak, hanem ez a tipikusabb és társadalmilag fontosabb út.

Ha ezek után konkrétan megvizsgáljuk, hogy melyik évtized „felelős” leginkább a 30-on túl szerzett diplomákért, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1920-as évek elején születettek

leginkább 1949 és 1960 között szerezték be „pótlólag” diplomájukat, de ezt a nemzedéket minden más nemzedéknél jobban jellemzi az is, hogy 37 és 47 éves kora között diplomát szerez. A következő évtizedekben születettek körében a 27 és 57, illetve a 27–37 életév között szerzett diplomák aránya is kisebb, mint ennél a generációnál. Az utolsó 2001–2011-es évtizedben fordul meg a trend, azaz a 27–37 éves kor között szerzett diplomák aránya magasabb, mint az előző évtizedben. Ennek a jelenségnek az értelmezésére más alkalommal kerítünk sort.

9. táblázat A meghatározott időpontokban született diplomás népesség számának növekedése, illetve csökkenése a népszámlálások között

	1920- 1930	1930- 1941	1941- 1949	1949- 1960	1960- 1970	1970- 1980	1980- 1990	1990- 2001	2001- 2011
FÉRFIAK									
1893+-2	1,00	0,81	0,81	0,82					
1903+-2		1,00	0,95	1,00	0,85				
1913+-2			1,28	1,25	1,06	0,81			
1923+-2				2,20	1,32	0,99	0,91		
1933+-2					1,36	1,11	1,02	0,83	
1943+-2						1,37	1,14	1,00	0,96
1953+-2							1,32	1,04	1,02
1963+-2								1,21	1,14
1973+-2									1,59
NŐK									
1893+-2	0,99	0,95	0,83	0,97					
1903+-2		1,11	1,12	1,04	1,03				
1913+-2			1,19	1,36	1,14	0,81			
1923+-2				2,24	1,26	0,97	1,34		
1933+-2					1,29	1,11	1,18	0,86	
1943+-2						1,26	1,21	1,03	1,07
1953+-2							1,26	1,07	1,11
1963+-2								1,15	1,23
1973+-2									1,64

Az egyetemi és főiskolai szint

A felsőoktatás tömegesedése fontos tüneteként említhető, hogy a főiskolai szféra nagyságrendje erősen megnőtt. Becslésünk szerint – ami a TARKI-NPT-50000 nevű adatbázison⁶ alapul, a tízes évek elején született felsőfokú végzettségű férfiak közel háromnegyedének egyetemi diplomája van, ez a következő évtizedekben születetteknél a népesség felére, majd az 1950 után születetteknél kétötödre esett vissza. A nők esetében eleve lényegesen alacsonyabb – egyharmados – az egyetemi végzettség aránya, és ez egyötödre esik vissza.

10. táblázat Az 1998-ban életben lévő diplomások megoszlása a diploma egyetemi, illetve főiskolai jellege szerint, %

Születési csoport	Főiskolai diploma	Egyetemi diploma
FÉRFI		
1911-1915	26,1	73,9
1921-1925	46,9	53,1
1931-1935	44,1	55,9
1941-1945	54,5	45,5
1951-1955	59,2	40,8
1961-1965	57,8	42,2
1971-1975	62,0	38,0
Nő		
1911-1915	66,7	33,3
1921-1925	63,3	36,7
1931-1935	62,8	37,2
1941-1945	67,1	32,9
1951-1955	74,8	25,2
1961-1965	79,3	20,7
1971-1975	78,1	21,9

Az 1973-as mikrocenzus azt is lehetővé teszi, hogy a főiskolai/egyetemi jelleget, illetve a nappali/nem-nappali jelleget kombináltan tanulmányozhassuk: a főiskolai végzettséggel rendelkező, a húszas években született férfiak és nők egyaránt háromnegyede a nem királyi úton szerezte diplomáját. Az egyetemi végzettséggel rendelkezőknél ez csupán 40, illetve 29%. A felnőttoktatás ciklusait ugyan az oktatás és társadalompolitika generálja, de társadalmi következményei vitathatatlanok (Sáska, 1991).

⁶ Az adatbázis a TÁRKI 1997–2000 közötti Ombinus 1500 fős almintáiból lett aggregálva, 50 ezres létszámúra. Az adatbázis részletes leírását l. az *Educatio* 2010 2. sz. 278. oldal 13-as lábjegyzetében.

11. táblázat A képzés szintjének, jellegének arányai születési csoportonként és nemenként

Születési csoport	Főiskolai nappali	Egyetemi nappali	Főiskolai nem nappali	Egyetemi nem nappali	N
FÉRFIAK					
1901-1910	29,4	55,0	9,2	6,4	109
1911-1920	23,3	31,9	32,5	12,3	163
1921-1930	12,4	29,7	36,6	21,2	306
1931-1940	13,9	44,6	32,7	8,9	303
1941-1950	42,5	33,2	20,7	3,6	386
NŐK					
1901-1910	33,3	44,4	18,5	3,7	27
1911-1920	25,5	17,6	49,0	7,8	51
1921-1930	13,5	29,4	45,2	11,9	126
1931-1940	16,4	41,8	33,9	7,9	177
1941-1950	37,2	26,2	32,0	4,6	328

(Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – TDATA-B27: Magyarországi 1973-as mikrocenzus. Az 1959-nél korábban született személyek foglalkozástörténete. Verzió: 2007-01-19)

Ugyanennek az adatbázisnak a segítségével az egyes évtizedekben diplomát szerző csoportok rétegháttere is tanulmányozható. Ez azonban már végképp nem lehet ennek a tanulmánynak a tárgya.

A felsőoktatásban tanulók számának növekedése minden nemzedék számára az előző nemzedékhez képest érzékelhető valóság – ennek összes lélektani következményével. A „színvonal romlása” – mint társadalmi percepció is folyamatos (Lukács, 1992). E percepciót azonban nemcsak mérések nem támasztják alá, hanem másféle objektivációk sem: a csúcscélit – a magyar Nobel-díjasok, vagy a nemzetközi kézikönyvek által legnagyobb értékűnek ítélt művészek, tudósok száma éppen abban a századforduló után diplomázó nemzedékben szaporodik fel, mely az első nagy növekedési ciklus egyik csúcspontja. A diplomázottak számának növekedése ellenére a Kádár-korszak végén, a rendszerváltás után a diploma léte/nemléte lett a legfontosabb társadalmi-gazdasági osztóvonal. A növekedés nem egyszerűen úgy történik, hogy mind több frissen érettségizett fiataalt „benyomnak” a felsőoktatásba, hanem úgy is, hogy felnőtt, családos emberek – a társadalmi sikeresség feltételének érzvén azt – tanulni kezdenek. A felsőoktatás és a felsőiskolázottak létszámnövekedése, a létszám megoszlása az egyes ágazatokban és képzési szinteken – mindig komplex társadalmi jelenség –, ezért a diplomások számának növekedését vagy stagnálását az egyes korszakok konkrét feltételei között lehet megítélni – egyszerűen nem mondható ki (még ha a haszon mibenlétében meg is egyeznénk) –, hogy a tömegesedés mekkora mértéke hasznos, és mekkora káros.

IRODALOM

1920. évi népszámlálás. Összefoglaló kötet.
1980. évi népszámlálás. 36. kötet.
2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok, Budapest, 2013.
- ANDOR MIHÁLY (2002): Diplomás szülők gyermekei. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 2. sz., 191-210. p.
- B. KÁDÁR ZSUZSANNA (2009): Kéthly Anna. In: *Rubicon*, 2009. 4. sz., lásd még: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kethly_anna/
- BIRÓ ZSUZSANNA (2013): *Német szakos bölcsészek és középiskolai némettanárok Magyarországon (1895–1945) – kollektív életúttelelemzés.* PhD értekezés
- BLASKÓ ZSUZSA (2002): Pályakezdő diplomások a munkapiacra. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 2. sz., 301-312. p.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2002): ... és a doktor úr gyereke?: adalékok egyes értelmiségi kategóriák gyerekeinek felsőfokú továbbtanulásához. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 2. sz., 211-266. p.
- FORRAY R. KATALIN (2002): Expanzió középfokon. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 1. sz., 13-27. p.
- GYÖRGYI ZOLTÁN (2004): Frissdiplomás fiatalok a munkaerőpiacon. In: *Educatio*, 2004. (13. évf.), 1. sz., 163-173. p.
- HRUBOS ILDIKÓ (2000): Új paradigma keresése az ezredfordulón. In: *Educatio*, 2000. (9. évf.), 1. sz., 13-26. p.
- HRUBOS ILDIKÓ (2002): Differenciálódás, diverzifikálódás és homogenizálódás a felsőoktatásban. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 1. sz., 96-106. p.
- HRUBOS ILDIKÓ (2006): A 21. század egyeteme. In: *Educatio*, 2006. (15. évf.), 4. sz., 665-684. p.
- KARÁDY VIKTOR (1955): A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása Magyarországon (1867–1900). In: *Educatio*, 1995. (4. évf.), 4. sz., 639-667. p.
- KARÁDY VIKTOR (2012): *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok.* Budapest, John Wesley Publisher, 2012, Wesley Egyház- és Vallás-szociológiai Kutatóközpont, 2012. (Szociológiai dolgozatok 6.)
- KARADY VICTOR ÉS LUCIAN NASTASĂ (1994): *The University of Kolozsvár/Cluj and the students of the Medical Faculty, 1872–1918 / by; [publ. by the] Central European University, Ethnocultural Diversity Resource Center, Budapest, 1994.*
- KOZMA TAMÁS (2010): Expanzió. In: *Educatio*, 2010. (19. évf.), 1. sz., 7-18. p.
- LADÁNYI ANDOR (1969): *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében.* Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.
- LADÁNYI ANDOR (1999): *A magyar felsőoktatás a 20. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LADÁNYI ANDOR (2002): A diplomások száma és összetétele. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 2. sz., 179-190. p.
- LENGYEL GYÖRGY – BARTHA ATTILA (1995): Az iskolapadból a csúcsra: a gazdasági elit képzettsége és karrierintéi a kilencvenes évek első felében. In: *Educatio*, 1995. (4. évf.), 4. sz., 598-613. p.
- LUKÁCS PÉTER (1991): Színvonal és szelekció. Bp.: *Educatio*, 1991. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1943. 12. sz.
- Mazsu János (2012) *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez, 1825–1914.* Gondolat. Budapest.
- NAGY PÉTER TIBOR (1999): Minőségek versengése. In: *Educatio*, 1999. (8. évf.), 3. sz., 429-460. p.
- NAGY PÉTER TIBOR (2006): A humboldti és a post-humboldti egyetem diplomásai a magyar társadalomban. In: *Educatio*, 2006. (15. évf.), 4. sz., 703-718. p.
- NAGY PÉTER TIBOR (2010): A felsőfokú végzettségűek státusz-inkonzisztenciája. In: *Educatio*, 2010. (19. évf.), 3. sz., 402-418. p.
- Népszámlálási adatbank: <http://konyvtar.ksh.hu/neda>
- POLÓNYI ISTVÁN (1999): Finanszírozás és a felsőoktatás minősége. In: *Educatio*, 1999. (8. évf.), 3. sz., 598-608. p.
- POLÓNYI ISTVÁN (2000): Egyre többet, egyre kevesebbet? In: *Educatio*, 2000. (9. évf.), 1. sz., 43-61. p.
- POLÓNYI ISTVÁN (2008): A felsőoktatás minőségügye. In: *Educatio*, 2008. (17. évf.), 1. sz., 5-21. p.

- POLÓNYI ISTVÁN (2010): Foglalkoztathatóság, túlképzés, Bologna. In: *Educatio*, 2010. (19. évf.), 3. sz., 384-401. p.
- POLÓNYI ISTVÁN (2011): *Az ezredforduló hazai oktatása: háromnegyed évtized tanulmányai az oktatásról, oktatásgazdasági, oktatáspolitikai nézőpontból*. ÚMK, Budapest.
- RECENSĂMÎNTUL GENERAL AL POPULAȚIEI ROMÂNIEI DIN 29 DECEMBRIE 1930 VOLUMUL V. EDITURA: Institutul Central de Statistică București Tipărit: București 1940
- RÓBERT PÉTER (2000): Bővülő felsőoktatás: ki jut be? In: *Educatio*, 2000. (9. évf.), 1. sz., 79-94. p.
- SÁSKA GÉZA (1992): *Ciklikusság és centralizáció: a központosított tanügyigazgatás és a felnőttoktatás esete*. Educatio Kiadó, Budapest.
- SÁSKA GÉZA (2002): Az autonómiák kora. In: *Educatio*, 2002. (11. évf.), 1. sz., 28-48. p.
- SETÉNYI JÁNOS (1993): A főiskolai szektor modernizálódása. In: *Educatio*, 1993. (2. évf.), 3. sz., 465-475. p.
- Statisztikai Évkönyvek
- SZATHMÁRI GÁBOR (1943): Az 1941. évi népszámlálás műveltségi adatai. In: *Statisztikai Szemle*, 1943 dec. 643-649 pp.
- SZÖGI LÁSZLÓ (SOROZATSZERK.): *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*, Budapest (1994-2014)
- VARGA JÚLIA (2010): Mennyit ér a diploma a kétezres években Magyarországon? In: *Educatio*, 2010. (19. évf.), 3. sz., 370-383. p.
- VEROSZTA ZSUZSANNA (2010): A foglalkoztathatósághoz kötődő hallgatói várakozások. – In: *Educatio*, 2010. (19. évf.), 3. sz., 460-471. p.